

Aspekty samoživitelství a nástroje veřejné politiky

ejzlarová

elství se tematizuje nejčastěji v souvislosti s finančními obtížemi, kterým sólo rodiče čelí. Nedostatek finanční jediným aspektem fenoménu samoživitelství, podstatnou složkou je také psychická zátěž, která může být obtíž také vyplývat, ale může mít své zdroje i jinde (ve výchově, nedostatku prostoru k seberealizaci). Článek nejprve představuje závěry dostupných studií k problematice psychické zátěže u sólo rodičů, následně přechází na teorii veřejněpolitických nástrojů a po nastínění metodologie představuje – na základě provedené kvalitativního výzkumu – měkké problémy spojené se samoživitelstvím. Následně článek navrhuje veřejněpolitické nástroje, které v interakci s veřejnou správou zajišťují jedinci či komunita a kterými by bylo možné potíže samoživitelství řešit nebo alespoň mírnit: svépomocné skupiny, podporu komunity a víkendovou rodinnou výpomoc.

problémy spojené se samoživitelstvím ve veřejněpolitické praxi jsou často. V nedávné době se diskutuje o náhradním výživném, o sjednocování výše výživného, příplatkových nástrojích, jak například „povinné“ osoby (například s tím odebrání řidičského průkazu) je naopak věnováno problémům, kterým samoživitelé tomu tak mimo jiné proto, že veřejná politika je tradičně považována za tera si umí poradit spíše s těmi jasně vymezenými, uchopitelnými problémy. Základní je založeno na tradičním rozdělení tzv. veřejnou, kde jsou lidé legální, a sféru soukromou, které by stát zasahovat neměl. Argumentují tím, že by se tím omezovala individualita, druzí namítají, že aktér v řešení osobních či společenských problémů selhává, protože tradiční fungují přirozené sociální sítě. Cílem tohoto článku je nicméně bonmot „když je vám těžko, stát vám držet nemůže“ tak úplně že veřejná politika zná a často nástroje, kterými je možné situace samoživitelů výrazně zlepšit. Atraktivní nástroj veřejné politiky pak je, že mají potenciál cílit jak na „měkkých“ problémů, tak i problémů „tvrdých“, jako je například pozice samoživitelů na trhu práce.

„problémy a samoživitelky“

samoživitelství nebo sólo rodičovství je téma řada veřejněpoliticky laděných publikací. Téma měkkých problémů spojených se samoživitelstvím sice dominantním, nicméně přesto je téma vědeckého zájmu. Ukazuje se, že u sólo rodičů (navzdory přítomnosti této skupiny a zároveň na různých úrovních finančního zajištění) je větší riziko psychických problémů, což potvrzuje celá řada výzkumů (například Ensminger, 1989). Zároveň ukazuje, že neplatí rovnice: sólo rodič je osoba, která se o své děti stará hůře, než kdyby byla úplná rodina (Arditti,

1999). Rozdíl je pouze v tom, kolik na to musí vynaložit energie a jakou povahu vztahy rodič - děti mají. V prostoru tohoto vztahu – lehce pozměněného – rámce, který nepracuje s normou úplné rodiny a který na sólo rodiče nepohlíží jako na viníky, se chce pohybovat i tento příspěvek.

Nízký příjem rodiny, který je takřka zákonitým průvodním jevem samoživitelství, vede ke zvýšenému ekonomickému tlaku a ten následně ke snížení psychické pohody. Finanční obtíže přitom podle Simonsa (1993) nemají vliv jen na samotného sólo rodiče, resp. jeho psychickou pohodu, ale negativně ovlivňují také sociální vazby, které rodič má (vinou toho, že si musí například přibírat práci, nestihá se vídat se svými kamarády a známými). Řada výzkumů (například House, Umberson & Landis, 1988, citováno dle Simons, 1993) zároveň prokázala, že sociální vazby jsou pro emoční pohodu a pocit životní spokojenosti zásadní. Belsky a Vondra (1989, citováno dle Simons, 1993) pak poukázali na to, že zatímco pro úplné rodiny jsou přátelé a známí sekundárním zdrojem pro podporu v rodičovství, pro sólo rodiče jsou zdrojem primárním.

Sociální vazby nejsou v kontextu samoživitelství tematizovány jen v souvislosti s psychickými problémy. Jejich podpora má pozitivní vliv i na problémy řazené mezi „tvrdé“, například pozice na trhu práce. Millar a Ridgely (2008) dokládají, že pro udržení zaměstnání samoživitelů jsou sociální vazby (ať už doma, ve škole nebo jinde) klíčové. Přestože pochopitelně nemohou nahradit politiku zaměstnanosti, je to další důvod, proč by nástrojům zmírňujícím psychickou zátěž a naopak posilujícím sociální vazby samoživitelů měla být v politické praxi i teorii věnována větší pozornost.

Co se týče struktury psychické zátěže, hovoří řada zahraničních výzkumů o financích jako o jejím nejvýraznějším zdroji (mj. Richards, 1989; Richards, Schmiege, 1993). Důležitým aspektem je také to, že chudoba či její riziko zároveň oslabuje odolnost sólo rodiče vůči jiným zdrojům stresu a zvyšuje jejich zranitelnost (Turner & Noh, 1983, citováno dle Olson a Banyard, 1993). Na druhé straně jsou k dispozici i studie prokazující, že podstatnější roli

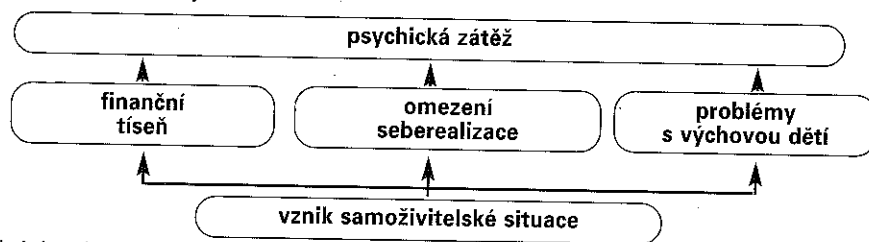
než jasně vymezené stresující události (například vznik samoživitelství) hrají každodenní, tj. chronické příčiny stresu (Makosky, 1982, citováno dle Olson a Banyard, 1993). Právě na ně se soustředil výzkum Olson a Banyard (1993) zkoumající zkušenost 52 samoživitelů, z nichž 80 % žilo pod hranici chudoby. Výzkum prostřednictvím dvoutýdenních řízených deníkových záznamů samoživitelů precizoval strukturu stresu následovně: 56 % stresu je spojeno s dětmi (konflikty mezi rodičem a dítětem, mezi dětmi navzájem, nepořádek, loudání atd.), 21 % stresových situací vychází z konfliktů mezi rodičem a jiným dospělým člověkem, 8 % je podíl finančního stresu, 5 % stresu je spojeno s chodem domácnosti, 4 % s prací a stejné procento s negativním duševním rozpoložením respondentky a po 1% zastoupení mají omezení rodiče a ekologický stres (souvisící například s místem bydliště). Počet stresových situací za den se u respondentek pohyboval mezi 5 a 31.

Ačkoli také v Česku proběhl kvalitativně laděný výzkum realizovaný Dudovou a Hadrmanovou (2007) a Dudovou (2009), který se dotkl i zátěže, kterou matky jako živitelky a zároveň primární pečovatelky nesou (primárně byl nicméně zacílen na porzvodovou situaci a její vnímání a řešení mužem a ženou), podrobnější znalost o psychické zátěži zdejších samoživitelů chybí. Protože jsou výsledky zahraničních studií převoditelné jen do určité míry, byl realizován výzkum usilující o zachycení fenoménu samoživitelství perspektivou samoživitelů.

Nástroje veřejné politiky

Na nástroje veřejné politiky je nahlíženo z různých úhlů pohledu. Relativně rozšířenými řezy jsou zdroje (informace, politická moc a zákony, peníze a organizace) nutné k implementaci toho kterého nástroje (Hood, 1986), důsledky daných nástrojů (Spitze, 1987) nebo míra „násilí“ (Doern, Phidd, 1992 podle Veselý, Nekola, 2007). Howlett a Ramesh (1995) pak posuzují veřejněpolitické nástroje podle míry, do jaké požadují intervenci státu. Na jednom pólu jsou „donucovací“ nástroje, před

Schéma č. 1: Roviny samoživitelství

Zdroj: Autorka.

nimíž není legálního úniku, na druhém pólu jsou pak „dobrovolné“ nástroje; škála pak představuje kontinuum. Howlett a Ramesh tvrdí, že „dobrovolné“ nástroje jsou využívány relativně často, neboť jsou (pro centrální vládu – pozn. aut.) levné a respektují kulturní normy, jako jsou svoboda individua a podpora rodiny a společenství (1995, 83). Tyto teze lze interpretovat v kontextu severoamerické politické praxe, kde jsou tradičně silné a autonomní samosprávy. Zároveň můžeme těmto „na komunitu orientovaným“ nástrojům rozumět jako nástrojům blízkým komunitnímu plánování v našich podmínkách, kdy jsou důležitá rozhodnutí projednávána za intenzivní spolupráce s veřejností (komunitou, společenstvím) a s ohledem na její potřeby (Rochefort, Rosenberg, White, 1998).

Inspirování pohledem Howletta a Rameshe (1995) můžeme veřejněpolitické nástroje klasifikovat podle toho, jaký sektor se na jejich implementaci podílí. Na základě tohoto kritéria lze identifikovat čtyři skupiny veřejněpolitických nástrojů. Nástroje realizované: 1) pouze prostřednictvím veřejné správy (případně prostřednictvím organizací vlastněných veřejnou správou), např. pomoc v hmotné nouzi; 2) prostřednictvím veřejné správy a občanského sektoru, např. podpora organizací občanského sektoru provozujících program „Pět P“ nebo BigBrother/BigSister; 3) prostřednictvím veřejné správy a komerčního sektoru, např. výstavba dálnice (čistě hypoteticky i azylového domu) v rámci partnerství veřejného a soukromého sektoru; 4) prostřednictvím veřejné správy a soukromého neformálního sektoru, např. víkendová rodinná výpomoc (viz dále).

Relativně běžné jsou přitom nástroje prvních dvou typů; třetí typ se využívá zejména v větších investičních akcích. Čtvrtý typ je propracován a využíván zdaleka nejméně. Důvodů je více. První je „historický“ – stát veřejných sociálních služeb má nejbohatší zkušenosti s nástroji, které implementuje on sám. Druhým důvodem jsou vysoké transakční náklady spojené jednak s tím, že sektor veřejné správy není na tento typ nástrojů zvyklý, a jednak s tím, že soukromý neformální sektor tvoří „neinstitutionalizovaní“, a proto z definice nestabilní jednotlivci a rodiny, jejichž další charakteristikou je jejich mnohost a mnohotvárnost. Přes zmíněné nevýhody mají nástroje, na jejichž uplatnění spolupracuje veřejná správa a soukromý neformální sektor, velký potenciál. Uplatnění totiž nachá-

zejí např. v „hraničních“ oblastech veřejného a soukromého života (jakou je např. samoživitelství) a dále také v rámci politik cílených na skupiny, které nejsou součástí formálních sítí, tj. nevytvářejí organizace občanského sektoru ani s nimi příliš spolupracují (kromě samoživitelek se jedná např. o migranty, příslušníky etnických menšin apod.). Implementace tohoto typu nástroje tak v pozitivním slova smyslu mění dosah veřejné politiky i její kvalitu.

Metodologie

Naplnění kvalitativní výzkumné strategie, která se v širším kontextu zaměřila na zachycení různých aspektů samoživitelství z perspektivy samoživitelek, spočívalo v realizaci dvou fokusních skupin se samoživitelkami (v říjnu 2009 v Praze – té se zúčastnilo pět respondentek, v květnu 2010 proběhla fokusní skupina v azylovém domě v Ústí nad Labem – té se zúčastnilo osm respondentek), a realizaci polostrukturovaných rozhovorů se samoživitelkami (ty probíhaly od října 2009 do července 2010). Celkem byla zachycena zkušenost 23 respondentek¹.

Data sesbíraná výše uvedeným způsobem jsem následně analyzovala. Proces analýzy nicméně započal už při fokusní skupině a rozhovorech, protože jsem respondentky nutila jejich zkušenost strukturovat a vyjadřovat se k tomu, co je pro ně zásadní a co méně důležité. Získaný text jsem pak analyzovala inspirována zakotvenou teorií podle Strausse a Corbin (1999) s tím, že jsem využila otevřené a axiální kódování rozhovorů a utváření kategorií, tj. tzv. tematickou analýzu (1999: 85).

Měkké problémy z pohledu samoživitelek

V rámci fokusní skupiny, která byla první aktivitou výzkumu, vykristalizovalo několik problémových okruhů, které respondentky v souvislosti se samoživitelstvím tematizovaly: výchova, obavy ze selhání (spojené s výchovou), čas na děti, chybějící prostor pro sdílení, omezená možnost seberealizace, nezastupitelnost v rodičovské roli a peníze. V rozhovorech byly kromě těchto motivů, které se ukázaly jako ústřední, tematizovány také problémy se zaměstnáním a s nimi spojený nedostatek zařízení péče o děti.

Finance v samoživitelství, sladování rodinného a pracovního života a nedosta-

tečná kapacita jeslí a školek jsou okruhy, které jsou běžnou součástí veřejněpolitického diskursu, a přestože nejsou řešeny způsobem, který by byl pro sóla rodiče uspokojivý, v tomto článku se jimi nebudeme zabývat. Pro zúžení tématu na tzv. měkké problémy bylo určující poznání, že tyto obtíže tvoří podstatnou část samoživitelské situace. Tu lze rozdělit na tři roviny: 1) finanční, 2) výchovnou a 3) rovinu seberealizace, které budou dále popsány a které – ač jsou v různých individuálních případech zastoupeny různě – jsou všechny spojeny s psychologickým napětím (viz schéma č. 1).

Jakkoli by se mohlo zdát, že samoživitelství lze redukovat na otázku pružného trhu práce, kvalitního sociálního zabezpečení a peněžité podpory ze strany druhého rodiče (tj. obecně finančního zajištění), protože z nedostatku financí vyvěrá většina potíží, není tomu tak. Jak tento náhled komentuje jedna z respondentek: *Samoživitelství se netýká jako peněz, (...) je to o tom, že seš sama na ten život, živobytí, že musíš všechno zajišťovat, úřady prostě, když jsou děti nemocný, zajistit hlídání, oběhnout doktory... (...) Právnička si může, vydělá si hodně peněz a má třeba jedno dítě a ještě dostává alimenty, zatímco ta zdravotní sestra může mít tři děti, má málo peněz a dostane ještě jako třeba míň peněz jako na ty alimenty... Jako že se to netýká těch peněz. Jako že jestli někdo dá na alimenty 30 000 nebo dva tisíce nebo tři tisíce, prostě problém je asi v tom, že ta ženská je na všechno sama – na práci, na děti.*

Ve fokusních skupinách a rozhovorech zaznívalo jako klíčový rozměr samoživitelství téma velké psychologické zátěže, která může být souhrnným označením tzv. měkkých problémů. Přestože jde o jedno z ústředních témat problematiky samoživitelství, je obtížné je strukturovat – zejména proto, že jde o výsostně subjektivní doménu. S tím souvisí i absence jednotného slovníku (zatímco je jasné, co je dluh, méně zřejmé je, zda je břemeno odpovědnosti totéž co strach ze selhání). Přestože by jednotlivé oblasti mohly být popsány (případně sdruženy) i jinak, podstatný je zejména jejich popis, aby bylo následně možné navrhnout adekvátní opatření.

Psychickou zátěž prožívají různé respondentky v různých podobách:

V oblasti výchovy jsou patrné dva zdroje stresu. První pramení z vytíženosti samoživitelky: *Mám dcerušku (...) a přesně, nemám na ni čas, furt jsem v práci, abych zaplatila všechny poplatky, co mám, a jelikož musím vydělávat ne jednu vejplatu, ale dvě vejplaty, takže to tam zaostává, tohleto. A pak teda se to i doce-la podepisuje na holce, zlobí.* (Jaroslava, vdova, 3 děti, aktuálně jedna nezaopatřená dcera) Druhý pak souvisí s absencí „druhého“ alternativního pohledu či korektivu: *Třeba v současné době u toho pubertálního syna (...) by se mi strašně hodil ten otec, který by byl aspoň soudce, když už nic jiného. Nebo ten třetí názor, že*

... už si kolikrát připadám jako blázen, jestli jsem se opravdu takhle rozhodla to, co mi argumentoval. (Markéta, svobodná, rozvedená, syn). Podobně to vnímala i Pavlína (rozvedená, syn a dcera): *Výchova – to je měšaker, musím být na jednu stranu člověk, co dává pravidla a je přísný, a pak je mně ta maminka, že bych ho (při psaní kolů – pozn. aut.) nejradši chtěla obejmout a říct, tak toho necháme...*

S výchovou (ale třeba i se zaměstnáním) pak souvisí další balík, pracovně nazvaný obavy ze selhání: *Mám míň peněz, mám míň času na ně (na děti – pozn. aut.) i, protože jsem v práci na plný úvazek a ještě si občas chci něco přivydělat, abych mohla všechno zaplatit, a z toho samozřejmě pramení občas takové pocity trošku viny a selhání a nedostatečnosti, že ne úplně to všechno zvládám, protože občas v práci myslím na to, co jsem prostě nezvládla s dětma, a hůř se někdy koncentruji a naopak zase doma. Že se mi to tak jako trošku mísi. (...) Když chci vydělat víc peněz, abych jim zabezpečila ty potřeby, zákonitě o to mám míň času během odpoledne a večer a tlačím na ně, aby byly víc samostatnější, a myslím si, že je to třeba ještě brzo, ale není jako jiná možnost. (Nina, svobodná, dcera a syn)*

Jako další z rozměrů problému samoživitelství identifikovaly respondentky upožadování svých potřeb. To se může týkat jednak času na sebe: *Já se sama neprojdou po městě večer, to mně vadí hrozně moc. Já jsem ještě samoživitelka bez těch příbuzných, bez rodiny, to je blbý. (...) Soukromej život těch osm let, teď už skoro devět, můj vlastní, je totálně v háji. Mně pozve nějakaj mužskej třeba do divadla, ale já nemůžu jít. Já nemám kam dát dítě. (...) Furt jenom pracuju, pracuju, pracuju, abych to zaplatila a už zase další měsíc. (...) A prostě po těch devíti letech už mi jako dochází zdroj odventilování. (Drahomíra, svobodná, dcera) Druhou možnou souvislostí upožadování sebe sama je kladení důrazu na potřeby dětí: *Tam jde pořádek jako balanc toho, co by člověk kolikrát měl chuť udělat, aby si zachoval jako svoje klidný zdraví psychický, a co dělá pro to, aby děti prostě byly spokojeny, aby to nějak fungovalo, aby měly tátu. (Hana, rozvedená, dva synové) Když jsou děti menší, tak primárně se ladí nebo já to mám jako od sebe, upřednostňujete zájmy a priority dětí a vy jste jako až na druhým místě. To znamená, podřizujete svoje potřeby zájmu dětí. (Nina, svobodná, dcera a syn)**

Dále bylo zmiňováno břemeno odpovědnosti v souvislosti s nezastupitelností v rodičovské roli. To se může projevat v konkrétní obavě o finanční zajištění rodiny (*A teď se modlím, abychom byly zdravé. Jakmile já bych onemocněla, tak nevím. Drahomíra, svobodná, dcera) nebo v obecnějším pocitu závislosti dětí na samoživitelce (*Když vy odejdete, tak už nebude nikdo. Ten pocit toho, že vaše zastupitelnost, absolutně. Markéta, svobodná, syn).**

Posledním z projevů psychické zátěže je nemožnost sdílení. *Já prostě nemám okolo sebe nikoho, kdo by měl tuhle zkušenost, ač to zní divně, ale je to tak. Mně vlastně jako chybí sdílení těch zkušeností. Takže já mám takový pocit, že by třeba fakt bylo docela užitečný mít jako víc nějakých jako společných akcí nebo prostě čehokoliv, aby ty lidi nějak vzájemně se nějak kontaktovali a aby se o tom jako víc hovořilo, aby to prostě bylo nějaký téma. (Hana, rozvedená, dva synové)*

Přestože by tyto oblasti mohly být vnímány jako soukromé, a tudíž „nehodné“ pro řešení nástroji veřejné politiky, je ke všem výše jmenovaným problémům možné přiřadit nástroj, který by problém alespoň zmírnil.

Možné veřejněpolitické nástroje

Způsob, jakým definujeme veřejněpolitický problém, často předurčí způsob jeho řešení. Bud' v sobě už samotné vymezení problému (ať už implicitně, nebo explicitně) zahrnuje nástroj řešení, nebo problém vymezíme dobře, ale při návrhu řešení se necháme svést zvykem a konvencemi. Identifikujeme-li problém samoživitelky jako psychickou zátěž, první nástroj, který nám vytane na mysl, je intervence psychologa v rámci poraden pro rodinu. Specializovaná (a tudíž drahá) řešení nicméně nemusejí být nutně ta nejlepší – dalším z klasických, nicméně pohříchu málo uplatňovaných, pravidel „policy analysis“ je totiž hledání synergie (Bardach, 2000). Výše popsané měkké problémy totiž mohou řešit i nástroje, které mají primárně jiné zacílení.

Ventilace psychické zátěže a práce s psychickou zátěží

Stane-li se psychická zátěž neúnosnou, jsou konzultace v psychologické poradně v současném Česku akceptovaným a účinným nástrojem. Nevýhodou psychologické pomoci je, že je vysoce specializovaná, tudíž i relativně drahá (cca 600 Kč za padesátiminutové sezení). V kontextu problematiky samoživitelství pak lze dodat, že nevýhodou je i její design spíše akutní pomoci, nikoli dlouhodobé práce - průměrný počet konzultací na případ je 4,35 (Asociace..., 2008), nerovný vztah odborník - klientka a možná stigmatizace. Nezpochybnitelným pozitivem je na druhé straně garance odborné pomoci.

Další možností ventilace a práce s psychickou zátěží jsou místní svépomocné skupiny (např. Matoušek, 2007) či podpůrné skupiny. Jde o formát, který se může lišit velikostí skupiny, mírou institucionalizace, tím, zda setkáním je nebo není přítomen odborník, nebo jednoduše problémem, kolem kterého je skupina organizována (nemoc či smrt člena rodiny, prodělané onemocnění atd.). Smyslem těchto skupin je sdílení informací, podpora a budova-

ní sebevědomí. Hodnotami, na kterých skupiny stojí, jsou důvěra, reciprocita, neformálnost a vzájemný respekt (Williams, 2004). Fialová (2009) ve svém výzkumu o on-line svépomocných skupinách pro ženy zmiňuje jako další výhody sociální kontakt, prostor pro ventilaci pocitů a ochranu vztahů v reálném životě žen. V Česku nemají podpůrné skupiny příliš dlouhou tradici a nejsou tak obvyklé jako v USA, kde se tento koncept prostřednictvím „anonymních alkoholiků“ ve 30. letech 20. století zrodil, aby zde začátkem 90. let fungovalo 500 000–750 000 skupin, tj. s deseti až patnácti miliony účastníků (Katz, 1993). Přesto se v Čechách jejich výskyt zvyšuje a není důvod, aby tento fenomén nebyl na úrovni veřejné správy podporován.

Prevence psychické zátěže

Již výše bylo popsáno, že příčiny psychické zátěže vyplývají ze tří rovin sólo rodičovství, tj. roviny finanční, výchovné a roviny seberealizace. Prevence by se měla soustředit právě na tyto oblasti. Kromě roviny finanční, která cíleně není předmětem tohoto článku, před námi tedy vyvstává problém, jak co nejlépe ulevit samoživitelkám v oblasti výchovy a seberealizace. Pokusíme-li se tyto oblasti dekomponovat, řešení jsou v zásadě dvě. Tím prvním je získat možnost konzultovat a sdílet. Kromě výše zmiňovaných svépomocných skupin řeší některé samoživitelky tuto potřebu prostřednictvím kamarádek-důvěrníc a církevní komunity (Thompson a Ensminger, 1989) – tímto směrem (byť v sekularizovaném Česku s menším spoleháním na farnosti) by měla jít i veřejněpolitická řešení. Druhým řešením je získat čas. K tomu, aby byl „generován“, jsou potřeba sociální vazby. Fungují-li, je mnohem snazší zajistit nenadálé hlídání pro děti nebo drobné domácí opravy. Skinner a Finch (2006) ostatně uvádějí, že sólo rodiče využívají raději a častěji právě neformální péče o děti než péče formální a institucionalizované.

Vytváření sociálních vazeb mohou podpořit neadresné projekty zaměřené na posílení komunity, jako jsou třeba svátek sousedů (Svátek sousedů, 2005) nebo společné snídani pro rodiče s dětmi a seniory (MUM – Rodinné centrum, 2010). Pozoruhodné jsou v tomto směru konceptuální aktivity, které v Česku realizuje např. Kateřina Šedá (2005), případně projekty, které se vzájemnou výpomocí přímo počítají – např. mezigenerační domy či sídliště (Eder, 2010). Nástroje na obecnou podporu komunity jsou lákavé především tím, že je jejich implementace levná a nenásilná.

Adresnějším nástrojem, který má potenciál řešit více problémů současně, je program „víkendové rodinné výpomoci“, který v různých variantách funguje ve Švédsku, Norsku, Dánsku a Velké Británii. Jde o program, který v pomyslném konti-

nu možných podob péče o rodinu zaujímá místo mezi „peer“ či „Big Brother/Big Sister“ programy na jedné straně a pěstounskou rodinou na straně druhé.

„Vikendová rodinná výpomoc“ je služba, jejíž podstatou je dobrovolná výpomoc mezi dvěma rodinami - na jedné straně rodinou „klientskou“, která výpomoc poptává, a na druhé straně rodinou „poskytovatelskou“, která výpomoc nabízí (ideální je, když se rodiny nacházejí v sousedství); služba ale může fungovat i na bázi „klientská“ rodina a jednotlivá osoba (Andersson, 2003). Výpomoc spočívá v péči o dítě během jednoho nebo dvou víkendů v měsíci (po dohodě se ale může výpomoc rozšířit i na některé všední dny) s tím, že základní doba této intervence je šest měsíců. Služba je ovšem často využívána mnohem déle než předpokládáný půlrok - většinou do doby, než se změní rodinná konstelace u klienta (např. s rodinou začne žít nový přítel matky) (Regnér, Johnsson, 2007).

Služba je ve Švédsku regulována prostřednictvím místní sociální správy, která jednak rozhoduje o tom, zda klientskou rodinu do programu zařadí, a jednak provádí hodnocení poskytovatelské rodiny. Pro klientskou rodinu nejsou se službou spojeny žádné náklady, poskytovatelská rodina dostává od místní sociální správy odměnu. Tato finanční odměna je podle všeho podstatnějším faktorem pro klienta než pro poskytovatele, který by službu často nabízel i bezplatně. Někteří klienti totiž uvádějí, že díky tomu, že dostává „víkendová rodina“ zapláceno, necítí takových ostychů požádat ji o výpomoc, jaký by cítili, kdyby se jednalo o službu pouze na bázi dobrovolnosti (Barth, 1991). „Klientské“ rodiny program oceňují v mnoha ohledech. Z hlediska zájmu dítěte je služba přínosná v tom, že dítě má šanci poznat jiná rodinná uspořádání a dynamiky nebo se oslabí jeho případná závislost na matce. Rodiče popisují jako výhodu zejména možnost si vydechnout a čas na sebe a na své zájmy. Služba má pozitivní efekt i v oblasti sociálních vazeb. Ty podle Skärner (cit. podle Regnér, Johnsson, 2007) fungují stylem „čím víc, tím víc“. Když už nějaké intenzivnější kontakty (miněno takové, které umožňují určitou základní formu výpomoci) jsou, není problém síť rozšiřovat. Když je naopak sociální síť řídká, je její rozšiřování obtížné, ne-li zcela vyloučené. Počáteční podpora je tedy klíčová.

Závěr

Článek specifikoval různé podoby psychické zátěže, která je pro řadu samoživitelů jednou z neodmyslitelných součástí jejich situace, a nastínil opatření, která by tyto podoby zátěže řešila.

Smyslem stati rozhodně nebylo finanční situaci samoživitelství, která je ve veřejném diskursu zmiňována a reflektována relativně častěji, jakkoli zlehčovat; intencí

bylo upozornit na opomíjené rozměry samoživitelství a předestřít možná řešení. Jakkoli je totiž ekonomický aspekt samoživitelství závažný a je jednou z příčin psychické zátěže, není příčinou jedinou. A není také jediným aspektem. Je-li cílem politiky, aby se samoživitelkám a jejich rodinám dařilo co nejlépe, je nutné vzít do úvahy různé dimenze jejich situace a pracovat s nimi. V tomto aspektu, tj. komplexním přístupu zahrnujícím heterogenitu cílové skupiny a jejich různých potřeb, ostatně stát a samospráva zatím selhávají obecně.

Nutnost věnovat se tématu psychické zátěže spojené se sólo rodičovstvím zvyšuje i skutečnost, že výše zmiňovaný a zatím opomíjený typ veřejněpolitických nástrojů je pro účinnou podporu rodin nezbytný. Jak konstatuje Barth (1991), i kdyby státní sociální péče fungovala sebelépe, možnosti profesionální péče o rodinu budou vždy nutně omezené. Proto je třeba kromě „velkých“ politik sociální péče rozvíjet i různé formy podpory v rámci komunity. Do jaké míry se nicméně tento koncept v Česku prosadí a nakolik mu pomůže či uškodí stávající neoliberální styl politiky, ukáže až čas a další zkoumání.

1 Původním záměrem výzkumu bylo, aby byla zachycena i zkušenost mužů-samoživitelů. Po dvou rozhovorech s respondenty bylo od tohoto záměru nicméně upuštěno, protože jejich zkušenost se radikálně lišila od zkušeností žen-samoživitelů. Oba otcové (vdovec a svobodný otec) sice formálně měli status samoživitele, ale děti vychovávaly jejich babičky (jedna kvůli tomu dokonce odešla do předčasného důchodu). Těžkosti, které tyto dva otcové prožívali, nebyly finančního rázu a netýkaly se ani výchovy; první respondent hovořil o smutku ze ztráty manželky, druhý tematizoval těžkosti, které s jeho rodičovstvím nesouvisí. Zkušenost samoživitelství je tedy do velké míry (jak ostatně prokazuje řada studií) genderovaná, a proto je zúžení vzorku na ženy legitimní.

Literatura:

- Andersson, Gunvor. Evaluating Family Support: Thinking Internationally, Thinking Critically. In Katz, Ilan; Pinkerton, John. *Evaluation of the Contact Family Service in Sweden*, s. 291 - 308. London: John Wiley & Sons Ltd, 2003. ISBN 0-471-49723-1.
- Arditti, Joyce A. Rethinking Relationships between Divorced Mothers and Their Children: Capitalizing on Family Strengths. *Family Relations*, 1999, vol. 48, no. 2, s. 109-119.
- Asociace manželských a rodinných poradců České republiky. *Výroční zpráva za rok 2007* [online]. Rakovník : Lokša PrePress, 2008 [cit. 2010-09-11]. Dostupné z WWW: <http://www.ampr.cz/vyrocní_zpravy/Vyrocní%20zpráva%20za%20rok%202007.pdf>.
- Bardach, Eugene. *A Practical Guide for Policy Analysis: The Eightfold Path to More Effective Problem Solving*. New York - London: Chatham House, 2000. 104 s. ISBN 1-889119-29-6.
- Barth, Richard P. Sweden's Contact Family Program. *Public Welfare*, 1991, vol. 49, no. 3, s. 36-43. ISSN 00333816.
- Dudová, Radka - Hastmanová, Šárka. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007. 129 s. ISBN 978-80-7330-124-8.
- Eder, Bernhard. Vicegenerační domy jako místo soužití několika generací. In *Rodinná politika jako nástroj, který umožňuje a podporuje mezigenerační solidaritu*; Sborník z česko-německo-rakouské

- konference. 19. 10. 2009. Praha: Národní centrum pro rodinu, 2010. s. 45-48. Dostupné z WWW: <http://www.rodiny.cz/file/sbornik_senat_09.pdf>.
- Fialová, Denisa. *Psychologická analýza členství v online svépomocných skupinách v oblasti rodičovství*. Brno, 2009. 82 s. Bakalářská práce. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.
- Hood, C. G. *The tools of government*. Chatham, New Jersey: Chatham House, 1986.
- Howlett, M. - Ramesh, M. *Studying public policy: Policy cycles and policy subsystems*. Toronto: Oxford University Press, 1995.
- Katz, Alfred H. *Self-Help in America: A Social Movement Perspective*. New York: Twayne Publishers, 1993. 128 s.
- Matoušek, Oldřich et al. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007. 312 s. ISBN 978-80-7367-331-4.
- Millar, Jane - Ridge, Tess. Relationships of Care: Working Lone Mothers, their Children and Employment Sustainability. *Journal of Social Policy*, 2008, vol. 38, no. 1, s. 103 - 121.
- MUM - Rodinné centrum. *MUM - Rodinné centrum* [online]. - [cit. 2010-09-10]. PRAVIDELNÝ PROGRAM - předběžný pro školní I. pololetí 2010/11. Dostupné z WWW: <<http://www.mcmum.cz/program.asp>>.
- Olson, Sheryl L. - Banyard, Victoria. „Stop the World So I Can Get off for a While“: Sources of Daily Stress in the Lives of Low-Income Single Mothers of Young Children. *Family Relations*, 1993, vol. 42, no. 1, s. 50 - 56.
- Regnér, Margareta - Johnsson, Lisbeth. The 'ordinary' family as a resource for single parents: Den 'vanliga' familjen som hjälp till ensamstående föräldrar - om den svenska kontaktfamiljinsatsen. *European Journal of Social Work*, 2007, vol. 10, no. 3, s. 319-336.
- Richards, Leslie N. The Precarious Survival and Hard-Won Satisfaction of White Single Parents Families. *Family Relations*, 1989, vol. 38, no. 4, s. 596 - 403.
- Richards, Leslie N. - Schmiege, Cynthia J. Problems and Strengths of Single-Parent Families: Implications for Practice and Policy. *Family Relations*, 1993, vol. 42, no. 3, s. 277 - 285.
- Rocheffort, David A. - Rosenberg, Michael - White, Deena. Community as a Policy Instrument: A Comparative Analysis. *Policy Studies Journal*, 1998, vol. 26, no. 3, s. 548-568.
- Simons, Ronald L. et al. Stress, Support, and Antisocial Behavior Trait as Determinants of Emotional Well-Being and Parenting Practices Among Single Mothers. *Journal of Marriage and the Family*, 1993, vol. 55, May, s. 385 - 398.
- Skinner, Christine - Finch, Naomi. Lone Parents and Informal Childcare: A Tax Credit Childcare Subsidy. *Social Policy & Administration*, 2006, vol. 40, no. 7, s. 807 - 823.
- Spitzer, S. Promoting policy theory. *Policy Studies Journal*, 1987, vol. 15, no. 4, s. 675-689.
- Strauss, Anselm - Corbin, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakované teorie*. Boskovic: Albert, 1999. 228 s. ISBN 80-85834-60-X.
- Svátek sousedů [online]. Občanské sdružení Svátek sousedů, o.s., 2005 [cit. 2010-07-20]. Svátek sousedů. Dostupné z WWW: <<http://www.svateksousedu.cz/>>.
- Šedá, Kateřina. *Nic tam není*. Brno: Kateřina Šedá, 2005. 1., brož. vyd. ISBN 8023977385. s. 54.
- Thompson, Maxine S. - Ensminger, Margaret E. Psychological Well-Being Among Mothers with School Age Children: Evolving Family Structures. *Social Forces*, 1989, vol. 67, no. 3, s. 715 - 730.
- Veselý, Arnošt - Nekola, Martin. *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*. Praha: SLO, 2007. 396 s. ISBN 80-86429-50-4.
- Williams, Fiona. Care, Values and Support in Local Self-help Groups. *Social Policy & Society*, 2004, vol. 3, no. 4, s. 431 - 438.

Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2011 FSV UK „Analýzy trendů sociálního vývoje a veřejných a sociálních politik v ČR v globálním kontextu“.

Autorka je doktorskou studentkou na katedře veřejné a sociální politiky FSV UK.